

איסור הישיבה בארץ מצרים *

ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם' (שמות יד יג), 'וד' אמר לכם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד' (דברים יז טז), 'והשיב ד' מצרים באניות' (דברים כח סח), בשלושתם חזרו ובשלושתם נפלו...".

המהרש"א בחידושי אגדות בסוגיין כותב, שמשמעות הפסוק שבפרשת שופטים המובא בבבלי הוא צווי, ואילו הפסוק שבפרשת בשלח אין משמעותו צווי, אלא סיפור דברים בגאולתם ממצרים. לכן, מובא לדעתו, בבבלי רק הפסוק מפרשת שופטים, אלא שלדעת הירושלמי, שהביא גם את הפסוק מפרשת בשלח, אחרי שכתבה התורה בפרשת שופטים שיש איסור לשוב למצרים, מוכח למפרע שהפסוק שבפרשת בשלח גם הוא צווי, שהרי נאמר בפרשת שופטים 'וד' אמר לכם לא תוסיפון, וכוונת הדברים היא שבמצרים אמר להם 'לא תוסיפו'.

מהר"ץ חיות, בחידושיו כאן, מסביר כי לדעת הבבלי הפסוק שבפרשת בשלח נאמר קודם מתן תורה, ואין למדים ממנו, ויש לומר כי לדעת הירושלמי, כיון שהתורה גילתה בפרשת שופטים שיש בכך איסור, שוב אפשר ללמוד גם מפסוק שנאמר קודם מתן תורה.

רבנו, יוסף בכור שור כותב, כי הפסוק שבפרשת בשלח אינו צווי אלא ה' ט ח ה ל ישראל שאם יראו שוב בעתיד את מצרים, אזי ילחם ד' לישראל. לדעתו, משום כך לא מובא בבבלי פסוק זה, אלא שהירושלמי לומד את הפסוק בדרך שהסבירו המהרש"א. בעל מרגליות הים, סנהדרין כא ב, כותב כי גם מהפסוק שבפרשת כי תבוא 'והשיבך ד' מצרים באניות'. אין להביא ראיה, משום שהבבלי יפרשו שהוא נאמר בדרך תוכחה על עונש, וכעין זה נאמר בפירוש הרמב"ן על התורה דברים כח מב.

גם לפי רבנו סעדיה גאון, בפרושו לתורה שם, אין להביא ראיה מהפסוק בפרשת כי

דף נא : גמרא : מאי טעמא איענשו ? משום דעברי אהאי קרא 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד' (דברים יז טז) ואינהו הדור אתו.

(ציון ב) ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים מן הים הגדול ועד המערב ארבע אמות פרסה על ארבע אמות פרסה כנגד ארץ כוש וכנגד המדבר הכל אסור להתישב בה.

כשלושה מקומות הוזכרה התורה שלא לשוב למצרים שנאמר 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזאת עוד', 'לא תוסיף עוד לראותה', 'לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם', ואלכסנדריואה בכלל האיסור.

(רמב"ם מלכים ה, ז)

מותר לחזור לארץ מצרים לפתורה ולפרקמטיא ולכבוש ארצות אחרות, ואין אסור אלא להשתקע שם, ואין לוקין על לאו זה, שבעת הכניסה מותר הוא. ואם יחשוב לישוב ולהשתקע שם אין בו מעשה... ולא הוזכרה אלא לשוב לה יחידים או לשכון בה והיא ביד עובדי כוכבים ומזלות, מפני שמעשיה מקולקלין יותר מכל הארצות, שנאמר 'כמעשה ארץ מצרים'.

(רמב"ם שם שם, ח)

(הלכה זו לא צוינה ב"עין משפט")

א. הלימוד מהפסוקים ומשמעותו. בסוגיין מובא הפסוק 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד', מספר דברים פרשת שופטים יז טז, כמקור יחיד לאיסור התורה לארץ מצרים. אבל בירושלמי, בפרקין הלכה א, וכן במכילתא בשלח, ובאסתר רבה פתיחה סג, הובאו עוד שני פסוקים כמקור האיסור. וזה לשון הירושלמי: "תני רבי שמעון בר יוחאי: בשלושה מקומות הוזכרו ישראל שלא לשוב לארץ מצרים, שנאמר: 'כי אשר

* מתוך מסכת סוכה עם "הלכה ברורה ובירור הלכה" ע"פ חזיונו ותוכניתו של מרן הרב קוק זצ"ל.

רש"י בסוגיין ד"ה סטיו כפול כותב שאנשי אלכסנדריה הראשונים הגיעו לשם בימי יוחנן בן קרח לאחר הריגת גדליה (סמוך לחורבן בית ראשון) ואנשי אלכסנדריה שנענשו היו בניהם ועלו שם לגדולה ולעושר, עד שהתריבם אלכסנדרוס. לפי זה יש לומר, כי רש"י לא גורס בגמרא 'ואינהו הדור אתו', שהרי אנשי אלכסנדריה שנענשו נולדו כבר במצרים, ולא באו לשם מארץ ישראל. ואכן, בדקדוקי סופרים מובא כתב יד שאינו גורס פסקה זו. ברורה איפוא שיטת רש"י, שחטאם היה בכך ששכנו בארץ מצרים, ולא יצאו ממנה. דברים אלו מנוגדים כמובן למה שהוזכר לעיל בשיטת הר"א ממיץ, כי האיסור אינו לשכון בארץ מצרים, אלא בחזרה בלבד, ומי שנולד במצרים אינו עובר כל איסור.

אמנם, הירושלמי שם כותב שישראל חזרו שלוש פעמים למצרים, ובכולם נענשו, והפעם השלישית היתה בימי טרוגיינוס (טראכיניוס) שהרגם. והגר"א בהגהתו בסוגיתנו, מתאים את לשון הבבלי עם לשון הירושלמי וגורס 'טרכיניוס' במקום 'אלכסנדרוס מוקדן'. מובן הדבר, כי בדברי הירושלמי אין אפשרות להגיה 'אלכסנדר מוקדן', שהרי מובא שם שהדליקו גרות חנוכה, וגם חנוכה היה בתקופה מאוחרת יותר. גם בעל תועפות ראם מחזק את שיטת ספר יראים, ומביא את הגמרא שבמנחות ק"א, הכותבת שבאו למצרים מארץ ישראל בימי חנוני בן שמעון הצדיק.

ב. האם האיסור הוא להשתקע או אפילו לפחורה. הרדב"ז, בהלכות מלכים שם, מישב את הקושי שבפסוקים, וכותב משום כך שלא אסרה תורה אלא לירד ולהשתקע במצרים. את דבריו סומך הוא לדברי הירושלמי בסנהדרין י, ח: "לישיבה אי אתה חוזר, אבל אתה חוזר לסחורה ולפרקמטיא ולכיבוש הארץ", וכן כותב הוא כי: "כל היורדים תחילה לא ירדו להשתקע אלא לסחורה, ואף על גב דאחר כך נשתקעו אין כאן לאו אלא איסורא בעלמא, ומפני טורח הטלטול ומיעוט רווח המונוגות בשאר המקומות לא חששו לאיסור זה... וגם אני נתישבתי שם זמן מרובה ללמוד תורה וללמדה וקבעתי שם ישיבה וכי האי גוונא מותר ושוב באתי לירושלים".

בדרך זו כותב הוא גם בתשובותיו חלק ג' אלף קמח: "כולנו דעתנו לחזור ולדור

תבוא. לדעתו, פסוק זה מתפרש כך: והשיבך ד' למצב שהיית בו במצרים, באניות, לאותו המצב שאמרתי לך לא תוסיף לראותו עוד לעולם. כלומר, הפסוק אינו מדבר כלל על מצרים, אלא בא להזהיר את ישראל מפני כל גלות, ונקט מצרים לדוגמא בעלמא. (שהרי למעשה גלו צפונה!) לפי זה נשאר לסוגיא שבבבלי ללמוד את האיסור רק מהפסוק שבפרשת שופטים.

לכאורה, יש משמעות הלכתית למקורו של האיסור. שכן, כל פסוק מדגיש מהות אחרת של האיסור: הפסוק שבפרשת שופטים 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד' בא לומר כי האיסור לשוב מצרימה הוא דווקא בדרך זו, אבל בדרך אחרת החזרה מותרת. כמו כן משמיע פסוק זה, שהאיסור הוא לחזור לארץ מצרים ואין הדבר תלוי כלל וכלל בעם המצרי. אך מאידך, הגה הפסוק שבפרשת שלח האומר 'לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם' מדגיש כי האיסור קשור דווקא בראיתו של העם המצרי, וגם אין לפיו כל חשיבות לדרך החזרה.

יתרה מזו כותב הריטב"א 'ומא לח א בשם הר"א ממיץ. לדעתו לא אסר הכתוב אלא הליכה בדרך מארץ ישראל והמדבר למצרים, דהכי כתיב קרא 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה', וכן מובא פירוש כזה בכפתור ופרח פרק ה. מסקנת הדברים לדעה זו היא כי מותר לשוב מחוץ לארץ למצרים, או אפילו מארץ ישראל שלא בדרך המדבר.

דברי ר' אליעזר ממיץ מפורשים בספר יראים בסי' שט. אך, בניגוד לדברי הריטב"א מדייק בעל תועפות ראם באות ב, מלשונו של ר' אליעזר ממיץ, כי אמנם מחוץ לארץ למצרים מותרת החזרה, אבל מארץ ישראל אסור לשוב בכל דרך ואפילו שלא בדרך המדבר.

מכל מקום, גם לשיטה זו מותר למעשה לשכון בארץ מצרים וכל האיסור הוא רק על החזרה מארץ ישראל.

דברים אלו מובאים במרדכי ביבמות, בסוף פרק הערל (אות עב) וכן בהגהות מימוניות שבהלכות מלכים הו. דרכי משה באה"ע בסי' ד סק"א, מביא את לשון המרדכי הזו כאשר בסיומה הוא מוסיף, 'וכן כתב הרמב"ם, אולם בפנינו במרדכי לא כתוב כך.

להתיר חזרה למצרים לסחורה, ואמנם, ר' אליהו מזרחי כותב כי אין כוונת רש"י לומר שיש איסור לשוב למצרים לסחורה, אלא כוונתו היא שקיים חשש שאם ירבה המלך סוסים יבוא לכך שישלח אנשים להתישב במצרים כדי שישלחו לו את הסוסים. בדרך זו, כמובן, אין דברי רש"י סותרים את דעת הירושלמי.

ג. חלות האיסור בזמן הגלות. הריטב"א ביומא לח א כתב: "והנכון יותר שאין האיסור ההוא אלא בזמן שישראל שרויים על אדמתם, אבל בזמן הזה שנגזר עלינו להיות נדחים בכל קצוי הארץ, כל חוצה לארץ אחד הוא, ואין האיסור אלא שלא לצאת מדעת מן הארץ לחוץ לארץ".

נראה, כי הריטב"א תלה דבריו בכך שהפסוק אשר בפרשת שופטים כתוב בתוך פרשת המלך שנאמר בה 'יהיה כי תבוא אל הארץ, וכן הסביר גם את עונש אנשי אלכסנדריה בכך שבאותו זמן היו שרויים ישראל על אדמתם. בדרך זו יש לומר כי הפסוק שבפרשת בשלח 'לא תוסיפו לראותם עוד' אינו אלא הבטחה בעלמא, או שהפסוק שבפרשת שופטים מגלה גם על הפסוקים האחרים שאין הוראתם תלה אלא בזמן שישראל שרויים על אדמתם.

שיטה דומה מובאת בתורה שלמה, בפרשת בשלח עמוד רפג, בשם מהרש"ל וכנסת הגדולה הם כותבים כי התורה לא הותירה אלא בעת שישראל בניים של מקום בארצם, והקב"ה רצה שיהיו לו עבדים ולא עבדים למצרים, אבל האידנא בלאו הכי אנו בגלות, לא קפיד קרא עד שיקבץ אותנו מארבע כנפות הארץ במהרה בימינו אמן. וכעין זה כתב גם רבנו מיוחס ב"ר אליהו בפרושו לדברים שם: כי בזמן הזה מותר שנאמר 'והשיבך ד' מצרים', דהיינו, שלאחר תגלות אין איסור לשוב למצרים.

רבנו בחיי בפרושו לתורה הולך בדרך שונה מעט. בדבריו מדגיש הוא כי האיסור 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה' הוא מצות שעה, כדי שלא ילמדו ישראל ממעשיהם של המצרים, ואינה מצוה לדורות שיאסור הכתוב הדירה במצרים לעולם. מדבריו אלו של רבנו בחיי לא נתבאר כיצד תוסבר סוגיתנו המספרת שאנשי אלכסנדריה נעשו.

בארץ ישראל, על זה הטעם אנו סומכים לדור במצרים אף על פי שהתורה אמרה 'לא תשוב בדרך הזה עוד' דכיון שאין אנו יורדים להשתקע אלא לגור וכאשר תמצא ידינו בלך לארץ ישראל — אין אנו עוברין". מדבריו אלו משמע, כי עיקר האיסור מדאורייתא הוא לרדת למצרים על מנת להשתקע בה, ואין כל הבדל מהיכן בא אליה אם מארץ ישראל או מכל מקום אחר. אבל, שלא על מנת להשתקע, כגון לסחורה, אין היושב בה עובר איסור תורה. אכן, כאשר השתקע במצרים איסורא בעלמא איכא. למעשה, נראה כי בתשובותיו הדגיש הרדב"ז שלא יעבור על הלאו רק בתנאי שתהא דעתו לחזור לארץ ישראל.

לדברי הרדב"ז הללו, אין הבבלי חולק על הירושלמי, והאיסור נלמד משלושת הפסוקים כאחד, אלא שהפסוקים שבפרשיות בשלח וכי תבוא שמהם משתמע האיסור לשכון במצרים אינם איסורים עצמיים, אלא באים הם להדגיש כי איסור התורה למצרים הוא דווקא להשתקע בה. חטאם של אנשי אלכסנדריה, המבואר בסוגיין, היה בכך שהם עצמם חזרו למצרים להשתקע וכגירסא שלפנינו.

בנושא זה, יש מקום לעין גם בשיטתו של רש"י. בסנהדרין כא ב, עוסקת הגמרא בבירור האיסור על מלך להרבות סוסים, וכתב שם רש"י בד"ה לו, כי 'הסוסים באים ממצרים לארץ ישראל וצריך לשלוח שלוחים לקנות לו סוסים ועוברים ב'לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם'. כעין זה כתב רש"י גם בפרושו לתורה בדברים יז טו, על הפסוק 'לא ירבה לו סוסים', נראים איפוא הדברים, כי לשיטת רש"י יש איסור לשוב למצרים אפילו לצורך סחורה.

שיטת בעל ספר יראים טעונה בירור. כי אמנם מתוך שסבר הוא שאין איסור לחזור למצרים מחוץ לארץ, משמע שההולך למצרים מארץ ישראל עובר על האיסור בכל מקרה אף כאשר מטרת דרכו לשם סחורה בלבד. אך בעל תועפות רעם לספר יראים קובע כי כוונת בעל ספר יראים היא שאכן מותר לרדת למצרים לסחורה בכל מקרה.

לעומת זאת, רבינו מיוחס ב"ר אליהו בפרושו לפרשת המלך בספר דברים (והובאו דבריו בתורת שלמה). סובר במפורש כי האיסור לרדת למצרים הוא אפילו לסחורה. הרמב"ן, בפירושו לתורה שם מקשה על שיטת אלו מדברי הירושלמי המפורשים

לספר קומי, מפני שהיה קרוב למלכות, וכן כותב גם הרדב"ז שם בהלכות מלכים כי הרמב"ם 'אנוס היה על פי המלכות שהיה רופא למלך ולשרים'.

והנה, הרמב"ם עצמו כותב בספר המצוות, מצות לא תעשה מו, בלשון זו: "שהוהירנו משכון בארץ מצרים לעולם, כדי שלא נלמוד ממעשיהם ולא נלך בדרכים המגוננים, והוא אמרו 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד', וכבר נכפל אזהרה בזה שלוש פעמים, וסיים: ואף על פי שהנראה מהדברים שהוא סיפור, באה הקבלה שהוא אזהרה".

כלומר, שהרמב"ם הדגיש איפוא, כי פשט הפסוקים בפרשיות בשלח וכי תבוא, אינו לשון צווי אלא סיפור בלבד, ואף על פי כן 'באה הקבלה שהוא אזהרה', ומשום כך, כותב הוא במשנה תורה, כי 'בשלושה מקומות הוזהרה התורה שלא לשוב למצרים'. דברים אלו תואמים לדברי בעל כפתור ופרח דלעיל, וכן תואמים הם את מה שכתב שהרמב"ם היה חותם באגרותיו 'העובר בכל יום שלשה לאויך'.

יש מקום לדיוקים נוספים בלשונו של הרמב"ם:

ראשית, כותב הרמב"ם שהלאו מן התורה הוא לשון בארץ מצרים, לומר שעיקר האיסור אינו על ההליכה בדרך חזרה אלא דווקא על ההשתקעות במצרים. משום כך, ברורה דעתו שמותר לחזור בכל דרך למצרים לסהורה או לכיבוש ארצות אחרות, ואין האיסור תלוי בדרך מסוימת דווקא, שלא כדעת ר"א ממיץ דלעיל באות א.

שנית, מדגיש הרמב"ם בספר המצוות כי האיסור הוא 'לעולם', שלא כדברי הריטב"א והמפרשים האחרים אשר סוברים שהאיסור קיים רק כשישראל שרויים בארצם. (אמנם, הריטב"א בא בדבריו לתרץ את העובדה שהרמב"ם עצמו שכן במצרים, ומסתבר על כן שדבריו אמורים גם לשיטת הרמב"ם, ואפשר שדייק הריטב"א את דעתו מתוך שהרמב"ם בהלכה לא כותב 'לעולם' כשם שהוא כותב בספר המצוות)

ושלישית, כי לפי הרמב"ם גם אם גכנס אדם למצרים בהיתר, ורק אחר כך החליט להשתקע בה עובר הוא בלאו, אלא שאין לוקה עליו משום שאין בו מעשה, וזה שלא כשיטת הרדב"ז שבכהאי גוונא אין לאו אלא איסורא בעלמא.

ד. שיטת הרמב"ם שגר במצרים. הסמ"ג בלאוין סי' רכז תמה על הרמב"ם שהלך לגור במצרים. הוא כותב כי 'שמא טעמו של הרמב"ם הוא שהאיסור לשוב למצרים היה רק קודם שבא סנחריב ובלבל את האומות, אבל עתה לאחר שבלבל סנחריב את האומות מותר לשוב לארץ מצרים, כדאיתא בתוספתא קידושין ה'ו, שרבי עקיבא סובר שגר מצרי מותר לבוא בקהל מיד, כי משעלה סנחריב ובלבל את כל האומות לא עמונים ומואבים במקומם, מצרים ואדומים במקומם.

כעין זה כותב גם הריטב"א ביומא שם שיש האומרים שאותן העיירות כבר נתבלבלו ונחרבו ואלו עיירות אחרות הן שנתיישבו בהם אחרי כן.

אם כן, בניגוד לשיטת היראים דלעיל באות א, הרי אין שיטות אלו מחלקות בין החזרה למצרים לבין דיור בה, והן תולדות את האיסור בעם המצרי דווקא, כשם שמשמע מהפסוק שבפרשת בשלח 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד', וכיוון שבטל הטעם אחר סנחריב שוב אין איסור.

ספר יראים והסמ"ג דוחים שיטות אלו משום שאין הלכה כר"ע, שהרי ר' יהושע נחלק עליו בתוספתא ידים ב' ת, ולדעתו, אף על פי שסנחריב בלבד את מצרים, הכתוב נתן להם קצבה ולסוף ארבעים שנה קבצם. ועוד, שהרי בסוגיין נענשו אנשי אלכסנדריה על איסור זה, אף על פי שהיו אחר סנחריב.

(אכן, הדברים ארוכים באשר ל'בלבול' של מצרים על ידי סנחריב, וראה בשו"ע אה"ע ובדברי הגר"א וביאורם ב'ברכת אליהו' סק"ח)

בעל כפתור ופרח כותב בפרק ה שישנם 'כמה איסורים מפורסמים שאין רוב העם שמים על לב ואין לומר על רובם טעם של היתר... וכן הוא באשר לדר בארץ מצרים שעובר שלשה לאוין... ושמעתי במצרים מפי הר' שמואל ז"ל, אחד מבני בניו של הרמב"ם ז"ל שכשהר"ם ז"ל היה חותם שמו באגרת שלווחה היה מסיים: הכותב העובר בכל יום שלשה לאוין, פלוני. אמרתי לו בדרך חצי נחמה: שמא הרב ז"ל היה מוכרח לעמוד שם, שהרי היה רופא למלך מצרים, וכענין ששינונו בסוף פרק מרובה באבטולס ב"ר ראובן שהתירו לו

מרן הרב זצ"ל, במשפט כהן סי' קמה עמ' שנ, מדייק מטעם הרמב"ם, כי 'חדש לנו חידוש שלא הוהירה תורה לשוב לארץ מצרים אלא יחידים, שיש חשש שלא ילמדו ממעשיהם. אבל ציבורים של ישראל שהם שוכנים ביחד במצרים אין בזה איסור, שכיוון שהם מיוחדים מן האומות שם על ידי קיבוצם בקדושה, אינם בכלל אוהרת התורה, ועל זה סמכו כל הקהילות ששכנו במצרים בקביעות. לדעתו, נענשו אנשי אלכסנדריה, למרות שהיו שם בציבור גדול משום שבעת חזרתם היו יחידים מפוזרים ממקומות שונים, וחזרו על דעת להשתקע, ועברו אז על האיסור, ורק אחר כך נתאחדו לקיבוץ גדול.

איסור זה, לפיכך, הולך ונמשך על שם תחילתו, ומכיוון שבתחילה היו מפוזרים בין הגויים בטומאת מצרים, אין תועלת במה שנתאחדו אחר כך, כיוון שכבר קלטו את ההשפעה הרעה, והיו חייבים לצאת משם. וראה בשדה חמד מערכת י כלל מו (בג) ברק תשכ"ג כרך ז עמ' עז) מה שכתב עוד בהסבר שהיית הרמב"ם והרדב"ז במצרים. וכן בתורה שלמה להרמ"מ כשר בסוף כרך יד מילואים ב, בפירוטי פירושי פסוקי התורה וטעמיהם.

ה. פעם האיסור לשיטת הרמב"ם. הרמב"ם כותב כי האיסור לשכון במצרים הוא 'מפני שמעשיה מקולקלין יותר מכל הארצות, כדי שלא גלמוד ממעשיהם ולא גלך בדרכיהם המגונים'. בדבריו אלו יש מקום לעין. שכן, הרמב"ם עצמו פוסק, באיסורי ביאה יב כה, כי תושבי מצרים לאחר תקופת סנחריב אינם אותם המצרים, כשם שהוזכר לעיל, ומדוע יקראו איפוא יושביה כאלו שמעשיהם מקולקלים יותר מיושבי שאר הארצות? אכן, לרמב"ן, העומד בשיטת הרמב"ם בענין האיסור לשכון במצרים גם משום הטעם שלא גלמד ממעשיהם, אין מקום להקשות, שכן לדעתו שהובאה במגיד משנה, הכתוב נתן קצבה לחזרת מצרים למקומם, ותושבי מצרים האידנא הם אותם המצרים שמעשיהם מקולקלים, כמוזכר לעיל באות ד, כדברי בעל יראים והסמ"ג.

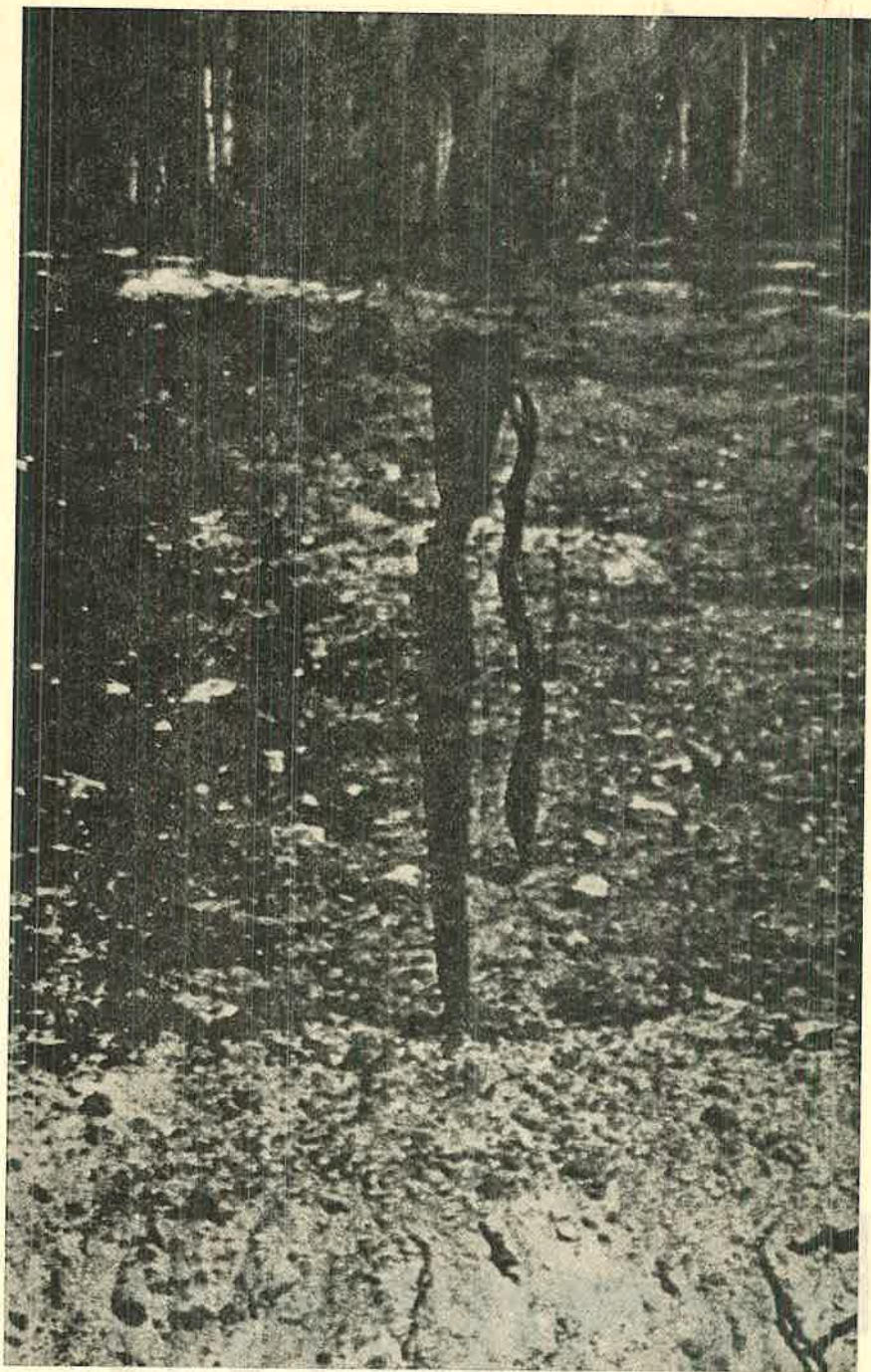
בעל מרגליות הים כותב, בסנהדרין כא ב, כי כאשר דנים על החשש של לימוד ממעשיהם המגונים במקום קביעותם במצרים יש מקום לחשוש יותר מאשר לענין מי שבא להתגייר, שהוא פורש מהרוב המותר לכוא בקהל ולכן מחמיר הרמב"ם בכך.

שולי הדברים :

דברי מרן הרב זצ"ל, בתשובתו ב"משפט כהן" מקבלים אור חדש בימים אלו : קיבוצם של ישראל בקדושה, במחנות ובמערכות צה"ל הפושט מצרימה בואכה קהירה — בשליחות מצוה של מלחמת מצוה — אות ומופת הוא קבל עולם ומלואו לנצחון הקודש ולמצעדיה של הגאולה.

"...צורשה קהלת יעקב"

עַם יִשְׂרָאֵל

אנדרטה לנופלים במלחמת יום הכפורים